

Gennadii Dedurin**UKRAINIAN DIRECTION OF FOREIGN POLICY BNR (1918–1921)**

At the final stage of the I World War, the national movements of a number of peoples of Central and Eastern Europe, which sought to gain their own statehood, became more active. Under these circumstances, the leadership of the BNR needed to establish constructive relations with its closest neighbors: the Poles, Lithuanians, Ukrainians.

A few days after the proclamation of the independence of the BNR on March 25, 1918, a diplomatic mission was sent to Kiev from the Belarusian government headed by A. Tsvikevich, who met almost all the leaders of the Central Rada, including M. Hrushevsky, in early April. This mission was in fact the first diplomatic experience of the young republic.

Ukrainian politicians, on the whole, reacted positively to the content of the Third Charter, noting their interest in creating a friendly neutral state on their borders, but they did not hurry to recognize the BNR, referring to the terms of the Treaty of Brest-Litovsk. The issue of disputed territories in the Belarusian-Ukrainian borderland remained unresolved.

The plans of the Ukrainian-Belarusian federation were not to be realized. The Ukrainian side did not differ in consistency in its foreign policy strategy and in the conditions of a very shaky domestic political situation, was interested in a dialogue with those forces that could give it real help. The Ukrainian politicians did not see the Belarusians among them.

After of the Treaty of Riga in March 18, 1921 between Poland and Soviet Russia put both sides at a very disadvantageous position in the international arena, forcing us to regretfully recall the opportunities missed earlier for more effective cooperation.

Key words: Belarusian People's Republic, Ukrainian People's Republic, diplomacy, borders, federation.

УДК 94(438)**Ігор Римар****ПРОБЛЕМА РЕЦЕСІЇ ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНОЇ МОДЕЛІ
III ІНТЕРНАЦІОНАЛУ (СЕРПЕНЬ-ЛИСТОПАД 1939 Р.)**

У статті розглянуто проблему рецесії тактико-стратегічної моделі III-го Інтернаціоналу упродовж серпня-листопада 1939 р. Використовуючи архівні документи, автором проаналізовано поворот, здійснений після підписання пакту Молотова-Ріббентропа, виділено його основні етапи, охарактеризовано значення та вплив нової тактико-стратегічної моделі Комінтерну на комуністичні партії країн Європи. У статті розкривається зв'язок та залежність керівництва Комінтерну від Й. Сталіна та ВКП(б) при виробленні рішень, програмних установок та визначенні цілей міжнародного комуністичного руху в перші місяці Другої світової війни, їхня тісна взаємопов'язаність з цілями та завданнями, які переслідувала радянська зовнішня політика в зазначений період.

Ключові слова: Комінтерн, ВКП(б), рецесія, тактико-стратегічна модель, пакт Молотова-Ріббентропа, Друга світова війна.

«Під час війни поділ капіталістичних держав на фашистські та демократичні втратив будь-який сенс» [22, с.115] – у цій формулі, висловленій Й. Сталіним під час зустрічі з Г. Димитровим, генеральним секретарем III-го Інтернаціоналу (далі – Комінтерну), 7 вересня 1939 р., висловлено основний зміст зміни тактико-стратегічної моделі Комінтерну, яка відбулася у серпні-листопаді 1939 р. Але разом з тим перед істориками постає досить складне завдання, а саме – виявити основні причини та зміст даного повороту сталінської зовнішньої політики, та зрештою і політики Комінтерну, до зближення з нацистською Німеччиною у серпні 1939 р. Більшість підходів до даної проблеми зосереджують свою увагу, в основному, на питанні захисту СРСР від іноземної інтервенції та нової війни, переорієнтацію агресивної німецької політики на Захід.

Актуальність проблеми полягає у тому, щоб, використовуючи напрацювання російських істориків за останні десятиліття та документи (в першу чергу збірники документів Російського державного архіву соціальної та політичної історії), що розглядають цей період, дослідити зміну зовнішньополітичного курсу СРСР, а також тактико-стратегічної моделі Комінтерну, через призму не тільки захисту кордонів «країни Рад» від війни, але і з точки зору «рецесії моделі» (від лат. «recessio» – «відступ»), насамперед тактико-стратегічної моделі Комінтерну впродовж серпня-листопада 1939 р.

Історіографія проблеми, зокрема підготовки та укладання пакту Молотова-Ріббентропа, зміни тактико-стратегічної моделі поведінки Комінтерну в період між серпнем-листопадом 1939 р. та ролі у цій зміні «володаря Кремля» Й. Сталіна виглядає досить ґрунтовною. Більшість дослідників не виокремлюють події між серпнем-листопадом 1939 р. від періоду між серпнем 1939 р. – червнем 1941 р., першого етапу Другої світової війни. Цю проблему розглядали такі російські дослідники, як Н. Лебедева та М. Наринський [5], Ф. Фірсов [14], [15], В. Смирнов [12], західні – Б. Байєрляйн [1], український історик С. Кульчицький [7] та ін. Проте їхні інтерпретації, зокрема В. Смирнова та С. Кульчицького, торкаються цієї теми тільки в контексті певного конкретного елемента структури (Комінтерн та його підрозділи, ВКП(б) та ін.) чи конкретної партії (французька компартія у В. Смирнова) або концептуально більш глибокої проблеми співпраці та експансії СРСР і Німеччини в період між осенню 1939 р. – літом 1941 р. (у С. Кульчицького). Особливу цікавість викликають роботи Ф. Фірсова та Б. Байєрляйна, які оперуючи досить значним масивом документів та інших джерел (документи зовнішньої політики, газетні публікації тощо) здійснюють спробу якомога повніше розкрити особливості повороту в політиці Комінтерну між серпнем-листопадом 1939 р.

Джерельна база дослідження представлена збірниками документів з Російського державного архіву соціальної та політичної історії, опублікованими на території Росії чи за її межами [5; 8–9; 17; 21], документами зовнішньої політики СРСР [2–3] і тогочасними газетними публікаціями [10–11; 18–20], що розширюють хронологічні рамки дослідження проблеми до меж осені 1939 – літа 1941 рр., першого етапу Другої світової війни. На особливу увагу заслуговує також «Щоденник» Г. Димитрова [22] та досить неоднозначна, проте безперечно корисна з погляду використаних документів та свідчень робота французьких істориків Ф. Крем'є та Ж. Естаже [6], які використовують спогади представників французького комуністичного руху, тобто безпосередніх свідків та учасників подій.

Основне завдання статті впливає з актуальності, історіографічної та джерельної бази, використаної у процесі дослідження проблеми, а саме: дати характеристику періоду серпня-листопада 1939 р. у контексті «реcesії тактико-стратегічної моделі» Комінтерну та виявити ключові аспекти та рішення, які оформили дану зміну впродовж досліджуваного періоду.

До літа 1939 р. Комінтерн став в достатній мірі слухняним інструментом в руках сталінського політбюро. Найважливіші рішення в обов'язковому порядку погоджувалися із секретарем ВКП(б), членом політбюро, начальником відділу пропаганди та агітації при ЦК ВКП(б) А. Ждановим та наближеним до «хазяїна» міністром іноземних справ В. Молотовим, та затверджувалися особисто Й. Сталінін. Простір для самостійних дій звузився до вироблення директив у руслі головної лінії, які мали погоджувати з «володарем Кремля», хранителем та джерелом єдиної правильної догми.

Тактико-стратегічна модель Комінтерну, яка домінувала впродовж другої половини 1930-х рр. (антифашизм, народний фронт, рух за мир та на захист СРСР), визначаючи головним джерелом війни німецький нацизм, знайшла своє вираження в директиві компартіям від 15 липня 1939 р. У ній зазначалося: «Необхідно використати 1 серпня, двадцять п'яти роковини першої імперіалістичної війни, для кампанії проти фашистських агресорів, викриття дволикої політики англійського та французького урядів, які затягують переговори з СРСР з метою підготовки нових капітуляцій, другого Мюнхена. Необхідно розгорнути безжальну критику капітулянтів з II та Амстердамського інтернаціоналів, які допомагали фашизму душити Іспанську республіку, розділити та зайняти Чехословаччину, які ведуть антирадянську кампанію та зривають єдиний фронт робітничого класу і єдність антифашистського руху. Необхідно підкреслити ідеї пролетарського інтернаціоналізму, захисту СРСР, батьківщини трудящих всіх країн» [5, с. 67–68].

Німецькі комуністи особливо гостро відчували наростаючу загрозу Польщі, а відповідно і нової війни в Європі, з боку Німеччини та вважали за необхідне протидіяти їй. Як зазначають російські історики Н. Лебедева та М. Наринський, 15 червня 1939 р. представник комуністичної партії Німеччини в Комінтерні В. Ульбріхт, писав секретарю Виконавчого комітету Комінтерну (далі – ВККІ) Д. Мануїльському: «Німецькі преса та радіо проводять систематичну кампанію про ніби – то терор проти німців у Польщі. Свого часу подібна кампанія велася проти Чехословаччини. Тоді мир різко викривали фашистську брехню через Московське радіо. Зараз ми на фашистську брехню стосовно становища німців у Польщі не відповідаємо через Московське радіо, оскільки товариші на радіо не мають у своєму розпорядженні матеріалів. Я пропоную, щоб разом з польськими товаришами та Народним комісаріатом зовнішніх справ встановити, в яких випадках потрібно відповідати на фашистську брехню, що покликана відіграти важливу роль у провокації фашистської війни проти Польщі». Однак пропозиція В. Ульбріхта не зустріла підтримки в Комінтерні [4, с. 146].

22 серпня 1939 р. газети Москви повідомили про запланований візит німецького міністра іноземних справ Й. фон Ріббентропа до радянської столиці для підписання договору про ненапад між СРСР та Німеччиною. У той же день секретаріат виконкому Комінтерну виробив директиву

компартіям щодо переговорів між Німеччиною та СРСР. Повністю підтримуючи зовнішньополітичну акцію Кремля, секретаріат ВККІ підкреслив, що СРСР евентуальним (можливим, вірогідним, потенційним) підписанням пакту про ненапад з Німеччиною зриває плани імперіалістів скерувати агресію проти нього, допомагає прибалтійським країнам, роз'єднує агресорів та діє задля захисту та збереження загального миру. Намагаючись пристосувати застарілі установки та лозунги попереднього періоду до нової ситуації та, очевидно, не уявляючи собі змісту та значення пакту, керівництво Комінтерну не володіючи об'єктивною інформацією, не виключало можливості договору між Англією, Францією та СРСР для спільної протидії агресорам [5, с. 69–71; 17, с. 60–62]. Розроблена в дусі рішень VII-го Конгресу, директива вже не відповідала новим реаліям. Автори самі того не усвідомлюючи, готувати ґрунт для рецесії моделі, буквально – відступу у відносинах між СРСР та країнами західної демократіями, між комуністичними партіями та усіма тими політичними силами, з котрими вони співпрацювали впродовж другої половини 1930-х рр. у рамках політики антифашизму та народного фронту. Окрім цього, як зазначає відомий історик, дослідник Комінтерну Ф. Фірсов, депеша ВККІ відображала незмінну лінію Комінтерну на пропаганду зовнішньополітичної діяльності СРСР та сталінського політбюро. У директиві вказувалося на необхідність продовжувати боротьбу проти німецького фашизму. Ця теза доводила, що керівництво ВККІ не зрозуміло значення к повороту Й. Сталіна на зближення з гітлерівською Німеччиною та інерційно продовжувало повторювати застарілі формули про боротьбу із німецьким фашизмом [15, с. 274–275]. Опрацьовуючи доступні збірники документів, які стосуються цього періоду, зокрема, щоденникові записи Г. Димитрова та спогади А. Раммета, припускаємо, що Комінтерн та іноземні компартії не володіли жодною інформацією про існування таємного протоколу до пакту між СРСР та Німеччиною.

23 серпня 1939 р. міністр іноземних справ Німеччини прибув до Москви. У той же день пізно ввечері в Кремлі відбулося підписання договору про ненапад між Німеччиною та СРСР. До пакту додавався таємний протокол про поділ сфер впливу між сторонами, що підписали пакт. Важливе місце у протоколі відводилося Польщі. «...Питання, чи є в спільних інтересах Сторін бажаним збереження незалежної Польщі та якими будуть кордони цієї держави, може бути остаточно визначено тільки впродовж подальшого політичного розвитку. У будь-якому разі, обидва Уряди будуть вирішувати це питання в порядку взаємної дружньої згоди» [2, с. 632]. Договір означав рішучий поворот сталінського керівництва до співпраці з Третім Рейхом. У ході розмови з Й. фон Ріббентропом після підписання договору Й. Сталін запропонував тост за А. Гітлера: «Я знаю, як сильно німецька нація любить свого Вождя, і тому мені хочеться випити за його здоров'я» [13, с. 69]. Керівництво ВККІ не мало жодної інформації щодо змісту таємного додатку до договору, але своїми директивами прикривало змову Й. Сталіна з А. Гітлером та сприяло дезорієнтації компартій у складній ситуації, що передувала безпосередньому розв'язанню Другої світової війни.

Таким чином, підписання пакту різко ускладнило становище компартій, викликало широку антирадянську та антикомуністичну кампанію на Заході. Для французької комуністичної партії, як і для інших компартій, що постійно виступали проти агресії гітлерівської Німеччини, радянсько-німецький пакт став повною несподіванкою. У той час генеральний секретар цієї партії М. Торез та секретар Ж. Дюкло, який обіймав друге місце в партійній ієрархії, знаходилися на відпочинку та повернулися у Париж лише 24 серпня, коли уся французька преса засуджувала радянсько-німецький договір як акт віроломства з боку СРСР, а деякі праві газети вимагали розпуску комуністичної партії. Комуністів звинувачували у пособництві нацистській Німеччині; від них вимагали засудження радянсько-німецького пакту. Як згадував член політбюро французької комуністичної партії А. Раметт, «комуністів ображали на вулиці, на заводах. Нічого подібного я не переживав... Це були жахливі дні ізоляції. Ми не могли навіть виступати, нас більше не слухали» [6, с. 115].

26 серпня 1939 р. заборонено видання усіх французьких комуністичних газет та журналів, розпочалися обшуки у редакціях, конфіскації типографського та розмножувального обладнання, арешти розповсюджувачів комуністичних листівок. Тим не менше, компартія продовжувала закликати до «союзу нації» та виправдовувати радянсько-німецький пакт, який, за твердженням комуністів, призвів до краху планів фашистських диктаторів. Лише два депутати-комуністи – Соссо та Любраду – засудили радянсько-німецький пакт. Парламентська група французької комуністичної партії звинуватила їх у зраді та, згідно з офіційним комюніке, одногосно заклеїла їхню позицію, хоча в дійсності деякі інші депутати також не схвалювали пакт [12, с. 31–32]. Проте не наважилися визнати це публічно. Усі секції Інтернаціоналу підтримали зовнішньополітичну акцію Кремля на зближення із Берліном. 27 серпня Г. Димитров надіслав Й. Сталіну, В. Молотову та А. Жданову добірку матеріалів із коментарями компартій щодо пакту. В надісланих матеріалах не було жодного натяку на розбіжності всередині компартій щодо оцінок або бачень, не було навіть згадки про якусь негативну реакцію серед комуністів на цей крок Москви. Наводилися лише такі

свідчення, які однозначно засвідчували про підтримку та схвалення цієї події, сприйнятої як успіх СРСР у збереженні миру [5, с. 73–83]. Компартії рішуче солідаризувалися з діями СРСР.

В дійсності неочікуваний поворот керівництва СРСР до співпраці із Третім Рейхом став складним випробуванням для багатьох комуністичних активістів. «Шок був настільки великим від того, що ми не передбачали подібної можливості», – згадував А. Раммет. Генсек компартії Австрії І. Копленіг визнав, що «навіть в нашому політбюро знайшовся один товариш, який після підписання пакту продемонстрував серйозні сумніви» [6, с. 113–114].

Керівництво Комінтерну та компартії намагалося подолати розгубленість членів національних компартії поєднанням підтримки радянських зовнішньополітичних акцій з лінією на продовження супротиву фашистській агресії. 27 серпня 1939 р. Г. Димитров та Д. Мануїльський повідомили Й. Сталіна, що компартії «зайняли правильну позицію стосовно радянсько-німецького пакту про ненапад» та просили в нього поради у виробленні лінії поведінки щодо позиції ФКП (французької комуністичної партії – примітка автора) та її ставлення до зусиль уряду Е. Даладьє з організації оборони країни. «Ми думаємо, що компартія повинна і надалі стояти на позиціях протидії агресії фашистської Німеччини. Вони [комуністи] повинні підтримувати заходи з укріплення обороноздатності Франції, але водночас обумовити свою підтримку <...> вимогою збереження для партії можливості відкрито вказувати свої погляди та розвивати свою діяльність. Одночасно з цим партія повинна вказати, що уряд Даладьє-Бонне не користується довірою народу, не дає гарантій ні правильної, що відповідає інтересам французького народу, політики, ні реального захисту країни» [1, с. 122; 21, с. 150].

Очевидно, відповіді на цей лист не надійшло [14, с. 16]. В результаті керівництво Комінтерну так до кінця і не виробило послідовної позиції до подій 1 вересня 1939 р., коли розпочалася нацистська агресія проти Польщі та Друга світова війна. У даній ситуації компартії у відповідності з попередніми установками Комінтерну виступили за рішучу протидію фашистським загарбникам та їхнім спілникам, на підтримку ефективних зусиль в боротьбі проти нацистської Німеччини, на захист Польщі, яка стала жертвою німецького нападу. Так, у Франції парламентська група комуністів, зібравшись 1 вересня за головуванням М. Тореза, підкреслила «прагнення всіх комуністів боротися проти фашизму та нацизму». У вересні депутати Національних зборів від ФКП одноголосно підтримали та проголосували за військові кредити, які запросив уряд Е. Даладьє. У Бельгії парламентська фракція компартії в заяві від 5 вересня проголосила: «... Ця війна є наслідком всієї завойовницької та загарбницької політики гітлеризму», «... захищаючись від агресії, Польща веде справедливую війну», «комуністи сповнені рішучості активно сприяти захисту країни та підтримувати заходи, що сприятимуть [цьому] захисту». Центральний комітет Комуністичної партії Великобританії (ЦК КПВ – примітка автора), який на той час очолював Г. Полліт, обійняв позицію підтримки військових зусиль країни в боротьбі проти німецького фашизму за одночасної опозиції до уряду Н. Чемберлена – «боротьби на два фронти». У маніфесті компартії, який опубліковано 2 вересня 1939 року в газеті «Daily Worker», лінія партії була визначена наступним чином: «По-перше, забезпечити військову перемогу над фашизмом і, по-друге, щоб добитися цього, забезпечити політичну перемогу над Чемберленом та ворогами демократії в нашій країні» [18]. Генеральний секретар ЦК Комуністичної партії США Е. Браудер в промові на пленумі ЦК (2–3 вересня 1939 року) закликав до створення «всесвітнього фронту миру демократичних націй» [4, с. 149].

З початком Другої світової війни позиція компартії у ставленні до війни в Європі не викликала особливих заперечень з боку керівництва Комінтерну. В постанові секретаріату ВККІ від 1 вересня 1939 р. вказувалося ФКП, «що неправильно заявляти про повну підтримку уряду Даладьє-Бонне» [5, с. 85–86]. Г. Полліту повідомлено, що позиція компартії Англії, на думку Комінтерну, правильна, та її потрібно послідовно проводити і далі. 5 вересня Г. Димитров у листі секретарю ВКП(б) А. Жданову повідомив про розробку документу, який має визначити принципову лінію і тактику компартії в умовах нової імперіалістичної війни в Європі. Проте даний документ так і не буде офіційно опубліковано – після того, як готовий документ «Війна та завдання комуністів» 26 вересня надіслано Й. Сталіну, В. Молотову та А. Жданову, прийнято рішення, що Г. Димитров підготує програмну статтю «Війна та робітничий клас», яка стане свого роду директивою компартіям. Окрім цього, Г. Димитров також просив про зустріч з Й. Сталіним: «Але я повинен зауважити, – писав він, – що при накресленні цієї лінії та особливо тактичних позицій та політичних завдань компартії в нових умовах, ми зустрічаємо виняткові складнощі та для їхнього подолання, як і для прийняття вірного рішення, ми потребуємо більше, ніж будь коли, безпосередньої допомоги та поради товариша Сталіна» [5, с. 88]. На копії цього листа Г. Димитров 8 вересня зробив помітку: «Розмова з т. Сталіним у присутності тт. Молотова та Жданова відбулася 7.9.39» [14, с. 18]. Під час цієї розмови Й. Сталін заявив, що війна ведеться між двома групами капіталістичних країн (бідні та багаті в розумінні колоній, сировини і т.д.) за переділ світу, за панування над світом. «Ми не проти,

щоб вони побилися добряче та ослабили одне одного. Непогано, якби руками Німеччини було [б] розхитано становище найбагатших капіталістичних країн (особливо Англії). Гітлер, сам цього не розуміючи та не бажаючи, розхитує капіталістичну систему». До війни протиставлення фашизму демократії справді мало місце. «Під час війни між імперіалістичними державами це вже не вірно. Поділ капіталістичних країн на фашистські та демократичні втратив колишній сенс» [22, с. 115].

Комуністи капіталістичних країн повинні були рішуче виступити проти власних урядів, проти війни. Й. Сталін зайняв різко ворожу позицію стосовно Польщі, охарактеризувавши її як фашистську державу, яка пригнічує українців, білорусів і т.д. «Знищення цієї держави в теперішніх умовах означало би на одну буржуазну фашистську державу менше! Що поганого було би, якби в результаті розгрому Польщі ми розповсюдили соціалістичну систему на нові території та населення» [1, с. 132–133; 7, с. 28–29; 9, с. 779–781; 22, с. 116]. Говорячи про позицію СРСР в цій війні, Й. Сталін зауважив: «Ми можемо маневрувати, підштовхувати одну сторону проти іншої, щоб краще побилися». Визнаючи, що пакт про ненапад в певній мірі допомагає Німеччині, Й. Сталін мав намір зі своєї сторони підштовхувати інших учасників конфлікту. Таким чином, роблячи ставку на затяжну війну між двома групами капіталістичних країн, він відводив для СРСР роль стороннього спостерігача, що пожинає плоди. Що стосується комуністичного руху, Й. Сталін рекомендував зняти лозунг єдиного народного фронту. Комуністи капіталістичних країн повинні були рішуче виступити проти власних урядів та війни. Він запропонував підготувати та опублікувати тези Президії ВККІ. В них необхідно підкреслити, що війна ведеться за панування над світом; воюють господарі капіталістичних країн за власні капіталістичні інтереси; ця війна нічого не принесе робочим, трудящим, окрім страждань та поневірянь [22, с. 116]. Й. Сталін закликав рішуче виступити проти війни та її винуватців, викривати буржуазні уряди країн, які виступили за нейтралітет у себе та підтримували інші держави, які ведуть війну з метою наживи [4, с. 150–151; 12, с. 33].

Сталінські слова можна трактувати, як необхідність кардинально змінити орієнтири для компартій. Відкидалася лінія боротьби на захист демократії, проти фашизму як головної небезпеки та джерела агресії, проголошена на VII-му Конгресі. Компартіям потрібно спрямувати всю пропаганду проти імперіалізму загалом, зняти гасло народного фронту та відмовитися від співпраці з соціал-демократією. Висувалися гасла боротьби проти війни та її винуватців – «національних урядів», гасла знищення капіталістичного рабства, але основна критика була спрямована проти противників Німеччини і нічого не говорилося про завдання боротьби з гітлеризмом. Насправді Й. Сталін дав розпорядження Комінтерну та компартіям розвернути фронт боротьби проти демократичних країн Заходу.

Сталінська формула про те, що відмінності між демократичними та фашистськими державами в умовах війни втратили сенс, не враховувала національних інтересів народів, що протистояли фашизму. Війна проти фашистського агресора об'єктивно носила антифашистський характер, незалежно від цілей, які переслідували правлячі угруповання в країнах, що воювали з Німеччиною. Сталінська установка розколювала антифашистські сили, які протистояли фашистському агресору, призводила до ізоляції компартії. На ділі сталінський режим з початку Другої світової війни послідовно виказував підтримку Німеччині, що було логічним, враховуючи договір про ненапад, а також таємний протокол до нього.

Таким чином, 7 вересня 1939 р. сформовано нову лінію поведінки комуністичних партій з початком війни в Європі. Й. Сталін формує нову парадигму відносин між СРСР та країнами Заходу, проводить ревізію моделі, якою керувався Комінтерн та компартії впродовж другої половини 1930-х років. Ревізія супроводжується рецесією моделі: рішення, лозунги та співпраця з демократичними урядами та соціал-демократією в рамках рішень VII-го Конгресу задля забезпечення миру та спокою в Європі відходять у минуле. Антифашизм відходить на другий план. Проте це не повна рецесія моделі, лише часткова. Одночасно «хазяїн» намагається сформувати та проштовхнути нову прецесію ворога, розвертаючи фронт боротьби проти національних урядів та війни.

8 вересня 1939 р. компартіям була розіслана директива, складена в дусі вказівок Й. Сталіна. «Її (війну) веде буржуазія не проти фашизму, як переконував Чемберлен та лідери соціал-демократії. Війна йде між двома групами капіталістичних країн за світове панування. Міжнародний пролетаріат не може ні в якому разі захищати фашистську Польщу, яка відмовилася від допомоги Радянського Союзу, яка пригнічувала інші національності». Відмічалось, що компартії хотіли створити справжній антифашистський фронт за участі СРСР, «але буржуазія Англії та Франції відштовхнула СРСР, щоб повести війну грабінницьку». Війна корінним чином змінила становище: «...поділ капіталістичних держав на фашистські та демократичні втратив зміст. В силу цього необхідно змінити тактику. Тактика компартій на даному етапі у всіх воюючих країнах – виступати проти війни, викривати її імперіалістичний характер <...> Скрізь компартії повинні перейти в

рішучий наступ проти зрадницької політики соціал-демократії». Від компартій Франції, Англії, США, Бельгії вимагалось «негайно виправити свою політичну лінію» [5, с. 88–89].

Фактично продиктована Й. Сталіним директива Комінтерну була глибоко помилковою. Вона заперечувала важливу відмінність між фашистськими та демократичними державами, виправдовувала знищення Польської держави, націлювала комуністів на боротьбу з соціал-демократією, а не з агресивними режимами, насамперед Німеччиною, та ставила в надзвичайно складне становище комуністичні партії, які хотіли боротися проти фашизму [12, с. 34]. Директива стала текстуальним вираженням рецесії моделі та спробою кардинально змінити лінію поведінки, розвернути комуністичні партії та спрямувати їх на боротьбу з національними урядами.

Окрім цього, нова лінія Комінтерну була підтверджена рішенням секретаріату ВККІ від 15 вересня 1939 р. про «національні легіони» – формування з емігрантів різних країн, що брали участь у війні проти Німеччини. Керівництво ВККІ заявило про своє негативне ставлення до добровільного вступу комуністів та революційних елементів до цих формувань [5, с. 95–98]. Ця постанова похитнула рішучість багатьох антифашистів, налаштованих зі зброєю в руках боротися за незалежність Польщі, як вони боролися за незалежність Іспанії. Під впливом директив багатьох секцій Інтернаціоналу кардинально змінили свою політичну і тактичну лінії. Приймавши оцінку війни, як імперіалістичної з обох сторін, компартії змістили основний напрям боротьби з фашистських агресорів на внутрішню реакцію у своїх країнах та уряди західних демократій, які боролися проти держав «осі» [4, с. 152].

Однак зміна орієнтації далася компартіям нелегко. У Франції один з лідерів компартії М. Кашен у листі до Л. Блюма від 18 вересня 1939 р. писав: «Що стосується нас, французьких комуністів, ми пов'язані зі своєю країною самим міцними узами... ми першими сигналізували про необхідність пожертвувати всім, щоб перемогти гітлерівський нацизм... Ми отримуємо наші установки тільки від французького народу». На думку керівництва III Інтернаціоналу, дещо неясною залишалася позиція компартії Бельгії. Компартія Канади зберігала помилкові, на думку Москви, лозунги: «Перетворити імперіалістичну війну на справжню антифашистську народну війну», «Війна за порятунок Польщі» і т.д. Керівництво компартії Британії відстоювало концепцію боротьби на два фронти аж до кінця жовтня 1939 р. 11 вересня 1939 р. «Daily Worker» [19] опублікувала редакційну статтю під назвою «Зрадити Польщу означає зрадити Британію». 14 вересня ЦК КПВ випустив памфлет Г. Полліта «Як виграти війну». 18 вересня 1939 р. «Daily Worker» [20] підтримала введення радянських військ на територію Польщі, охарактеризувавши це як «контрудар проти нацистів». Для того, щоб змусити змінити політичну лінію компартії Великобританії, 24 вересня з Москви прибув представник КПВ при ВККІ Д. Спрінгхолл з відповідними інструкціями. На пленумі ЦК КПВ 2–3 жовтня 1939 р., незважаючи на протидію найвпливовіших членів партії, Г. Полліта, Д. Р. Кемпбела та У. Галлахера, пленум все ж охарактеризував війну як імперіалістичну з обох боків [16].

20 вересня 1939 р., за відсутності М. Тореза, який перебував в діючій армії, відбулася нарада частини членів ЦК ФКП. На ній були присутніми лише 15 осіб, в тому числі Ж. Дюкло, М. Кашен та лідер комуністичних профспілок Б. Фрашон. Обговорювалося питання про позицію ФКП щодо вступу радянських військ у Польщу. Згідно з інформацією, отриманою М. Торезом, це питання не викликало жодних труднощів. Навіть М. Кашен, який, за словами генсека ФКП, був дуже пригніченим радянсько-німецьким пактом, виступив на засіданні ЦК, щоб схвалити та пояснити причини введення на територію Західної України та Західної Білорусі радянських військ [12, с. 35]. 22 вересня 1939 р. Клеману (Е. Фрід) відправлено вимогу прийняти необхідні міри для реалізації у Франції та Англії директиви ВККІ [15, с. 282].

Під час другого візиту Й. фон Ріббентропа до Москви 28 вересня 1939 р. підписано радянсько-німецький договір про дружбу та кордон. Згідно із секретним протоколом обидві сторони зобов'язувалися не допускати на своїх територіях польської агітації та уточнили поділ території Польщі та Литви на сфери впливу. В спільній заяві обидві сторони висловилися про негайне завершення війни [3, с. 134–136; 8, с. 122; 10].

Цей зовнішньополітичний крок СРСР призвів до того, що керівництво Комінтерну внесло доповнення в політичні директиви компартіям, які поглибили рецесію. Хоча і далі війна характеризувалася як імперіалістична з обох сторін, тепер акцент зроблено на твердженні, що проблема фашизму стала відігравати другорядну роль, першочерговим є завдання боротьби проти капіталізму та передусім проти режиму буржуазної диктатури, політичної реакції у власній країні. При цьому мова йшла як про країни, які воювали з Німеччиною, так і про країни, які заявили про свій нейтралітет. Також підкреслювалося завдання посилення боротьби проти соціал-демократії, лідерів якої таврували як злісних ворогів Радянського Союзу, які готують проти нього війну.

Як вказував російський історик В. Смирнов, 28 вересня 1939 р. до Франції надіслано директиву: «Після заборони партії стало більш зрозуміло, що потрібно самим рішучим чином

порвати з політикою священної єдності, викривати дволикість французької буржуазії щодо наче б то антифашистської війни. Це не війна демократії проти фашизму, це імперіалістична, реакційна війна як зі сторони Франції, так і зі сторони Німеччини. Позиція національного захисту не є правильною для французьких комуністів в цій війні. Боротьба проти імперіалістичної війни – це найкращий спосіб захисту життєвих інтересів та майбутнього французького народу. Питання про фашизм відіграє сьогодні другорядну роль, першочерговим питанням є боротьба проти капіталізму, джерела всіх війн, проти режиму буржуазної диктатури в усіх її формах, передусім у вашій власній країні. Тактика єдиного та народного фронту більше не може застосовуватися через перехід соціалістів та радикалів до табору війни та імперіалістичної реакції, а також тому, що війна породила нову ситуацію, іншими словами, глибоку та гостру кризу капіталізму» [12, с. 36; 17, с. 80–81].

У повідомленні Лефорту (Клеману) для передачі Г. Полліту, говорилося: «Позиція англійської партії підтримки імперіалістичної війни невірна. Насправді це підтримка Чемберлена. Кожен комуніст повинен боротися під час війни не проти фашистської реакції в чужій країні, а проти реакції у власній країні. Не фашистська Німеччина, що пішла на домовленості з СРСР, є опорою капіталізму, а реакційна антирадянська Англія з її величезною колоніальною імперією. Зараз на порядку дня не боротьба з фашизмом, а з капіталізмом. Тому і тактика антифашистської боротьби зараз не може бути застосована. Повторюючи формулу про антифашистську війну, англійські комуністи допомагають буржуазії заманити робітників на війну. Гасло комуністів всіх воюючих капіталістичних країн – боротьба проти імперіалістичної війни» [15, с. 282–284; 17, с. 84]. У цій директиві показово описана спроба сформулювати нову прецедентну ворога та розвернути фронт боротьби комуністів проти вигаданого «внутрішнього ворога», допомагаючи цим самим ворогу реальному.

Нову політичну лінію, продиктовану Кремлем, не одразу прийняли компартії США, Бельгії, Норвегії, Канади та деяких інших держав. Тому на засіданні 19–20 жовтня 1939 р. президія ВККІ обговорювала питання «Про позицію і тактику компартій в умовах імперіалістичної війни». В рішеннях підкреслювалася необхідність «надання системної допомоги компартіям з виправлення допущених помилок та встановлення правильної позиції і тактики компартії щодо війни». Висувалася вимога «зосередити увагу на боротьбі з опортунізмом, який виражається у скоєнні оборонних позицій, у підтримці легенди про антифашистський характер війни та у відступі перед репресіями буржуазії» [5, с. 141–143]. Завершення та закріплення повороту в лінії компартій повинна була сприяти програмна стаття Г. Димитрова «Війна та робітничий клас», над якою генеральний секретар працював у жовтні 1939 р. Як вказують дослідники Н. Лебедева та М. Наринський, 17 жовтня 1939 р. автор надіслав текст статті Й. Сталіну з проханням поради.

При роботі над статтею Г. Димитров мав враховувати зрушення радянського керівництва до подальшого зближення із Берліном. 17 вересня 1939 р. частини Червоної армії вступили на територію Польщі та почали займати території Західної Білорусі та Західної України. 28 вересня поточного року В. Молотов та Й. фон Ріббентроп підписали договір про дружбу і кордон між СРСР та Німеччиною. У жовтні 1939 р. керівництво Рейху розгорнуло демагогічну кампанію заявами про готовність підписати мир та звинуваченнями Англії та Франції у затягуванні конфлікту та не бажанні завершувати війну. Ці твердження знайшли розуміння та відгук серед радянського керівництва [4, с. 153–154].

Пронімецькі орієнтації радянського керівництва висловлені у доповіді В. Молотова на засіданні V сесії Верховної Ради СРСР 31 жовтня 1939 р.: «Тепер, якщо говорити про великі держави Європи, Німеччина знаходиться в становищі держави, яка прогне до найскорішого закінчення війни та миру, тоді як Англія та Франція, які ще вчора виступали проти агресії, виступають за продовження війни та проти підписання миру. Побоювання втратити світове панування диктують керівним колам Англії та Франції політику розпалювання війни проти Німеччини» [11]. Така оцінка та установки сталінського керівництва в ще більшій мірі відобразилися у статті Г. Димитрова «Війна та робітничий клас капіталістичних країн», яка була перероблена автором згідно рекомендацій Й. Сталіна та після схвалення зі сторони останнього задана до друку 3 листопада 1939 р. У статті підкреслювався несправедливий імперіалістичний характер війни, зазначалося, що англійські та французькі імперіалісти виступають в ролі самих ревних прибічників продовження та подальшого поширення війни. Г. Димитров повністю підтримав усі зовнішньополітичні акції СРСР, включаючи вступ Червоної армії на території Західної України та Західної Білорусії, укладення договору про взаємодопомогу з прибалтійськими країнами, а також німецько-радянського договору про дружбу та кордон. До цього моменту всі секції Комінтерну прийняли стратегічні установки Кремля та у відповідності з ними кардинально змінили свою політичну лінію [4, с. 155].

Таким чином, від підписання пакту Молотова-Ріббентропа, який став несподіванкою для Комінтерну та комуністичних партій, а таємні протоколи до нього залишилися невідомими для керівництва міжнародного комуністичного руху, до виступу В. Молотова на V сесії Верховної Ради СРСР та публікації статті Г. Димитрова «Війна та робітничий клас» у листопадовому номері журналу «Комуністичний Інтернаціонал», яка стала свого роду директивою для секцій Комінтерну (серпень-листопад 1939 р.), вдалося відносно успішно провести експеримент з «рецепції тактико-стратегічної моделі» не тільки у Комінтерні, але і в національних компартіях.

Відхід від положень VII Конгресу мав суперечливі наслідки для міжнародного комуністичного руху – компартії повинні були перейти на нелегальне становище або зазнали утисків з боку національних урядів, змушені слідувати та виправдовувати суперечливі в своїй основі тлумачення зовнішньополітичного курсу Кремля. Заперечення різниці між демократичними та фашистськими режимами, ігнорування національних інтересів окремих країн у війні з Німеччиною зробило комуністів вигнанцями у власних країнах. Зайнявши позицію спостерігача в конфлікті між Німеччиною та західними демократіями, в першу чергу між Францією та Британією, визначаючи агресором демократичні країни, які відмовлялися підписати мир з Німеччиною та сподіваючись на зatoryний конфлікт, сталінське Політбюро грало на руку Німеччині. Проведений в три етапи (23 серпня, 8 вересня та 26 вересня 1939 р.) рецесивний поворот, який став проявом підтримки та чіткого слідування зовнішньополітичного курсу Кремля, закріплений промовою В. Молотова 31 серпня 1939 р., змінив тактико-стратегічну модель Комінтерну та політику комуністів у відношенні національних урядів.

Список використаних джерел

1. Байерляйн Б. «Предатель – ты, Сталин!» Коминтерн и коммунистические партии в начале Второй мировой войны (1939–1941): утраченная солидарность левых сил / при участии Н. Лебедевой, М. Наринского, Г. Альберта. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН): Фонд «Президентский центр им. Б.Н. Ельцина», 2011. 679 с.: ил. 2. Документы внешней политики СССР. 1939 год. – Т. XXII. В 2 кн. – Кн. 1: Январь – август. Москва: Международные отношения, 1992. 712 с. 3. Документы внешней политики СССР. 1939 год. – Т. XXII. В 2 кн. Кн. 2: Сентябрь – декабрь. Москва: Международные отношения, 1992. 688 с. 4. История Коммунистического Интернационала 1919–1943: Документальные очерки / Ин-т всеобщей истории. Москва: Наука, 2002. 413 с. 5. Коминтерн и Вторая мировая война. Ч.1: до 22 июня 1941 г. / Сост. Н.С. Лебедева, М.М. Наринский. Москва: Памятники исторической мысли, 1994. 554 с. 6. Кремье Ф., Эстаже Ж. Как это было: Фр. ком.партия в 1939–1940 гг. Москва: Прогресс, 1989. 395 с. 7. Кульчицкий С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 3. Київ: Темпора, 2013. 388 с. 8. Оглашению подлежит. СССР-Германия 1939–1941. Документы и материалы / Сост. и пер. Ю. Фельштинский. Москва: Московский рабочий, 1991. 376 с. 9. Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943 гг. Документы. Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 960 с. 10. Правда. 29 сентября 1939. 11. Правда. 1 октября 1939. 12. Смирнов В.П. Французская коммунистическая партия и Коминтерн в 1939–1940 гг. Новые архивные материалы // Новая и новейшая история. Москва, 1994. №1. С. 30–46. 13. СССР-Германия. 1939–1941: в 2 т.: Т. 1: Документы и материалы о советско-германских отношениях с апреля по октябрь 1939 г. Вильнюс, 1989. 156 с. 14. Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939–1941 гг. // Новая и новейшая история. Москва, 1992. №6. С. 12–35. 15. Фирсов Ф.И. Секреты Коммунистического Интернационала. Шифропереписка. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН); Фонд «Президентский центр им. Б.Н. Ельцина», 2011. 519 с. 16. About Turn. The British Communist Party and the Second World War / Ed. F. King and G. Matthews. London, 1990. 318 p. 17. Bayerlein B. H., Narinski M., Studer B., Wolikow S. Moscou – Paris – Berlin. Télégramme chiffrés du Komintern (1939–1941). Paris: Tallander, 2003. 614 p. 18. Daily Worker. 02.09.1939. 19. Daily Worker. 11.09.1939. 20. Daily Worker. 18.09.1939. 21. Dimitrov and Stalin: 1934–1943. Letters from the Soviet Archives / ed. by Alexander Dallin and F.I. Firsov / Russian documents translated by Vadim A. Staklo. New Haven and London: Yale University Press, 2000. 278 p. 22. Dimitrov G. The Diary. 1933–1949. New Haven and London: Yale University Press, 2003. 497 p.

References

1. Bajerljajn B. «Predatel' – ty, Stalin!» Komintern i kommunisticheskie partii v nachale Vtoroj mirovoj vojny (1939–1941): utračenaja solidarnost' levyh sil [«Traitor, you, Stalin!» Comintern and the Communist Party at the beginning of World War II (1939–1941): the lost solidarity of the left forces] / pri uchastii N. Lebedevoj, M. Narinskogo, G. Al'berta. Moskva: Rossijskaja političeskaja jenciklopedija (ROSSPJeN): Fond «Prezidentskij centr im. B.N. El'cina», 2011. 679 s.: il. 2. Dokumenty vneshnej politiki SSSR. 1939 god [Documents of foreign policy of the USSR. 1939]. T. XXII. V 2 kn. Kn. 1: Janvar' – avgust. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1992. 712 s. 3. Dokumenty vneshnej politiki SSSR. 1939 god [Documents of foreign policy of the USSR. 1939]. T. XXII. V 2 kn. Kn. 2: Sentjabr' – dekabr'. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija, 1992. 688 s. 4. Istorija Kommunističeskogo Internacionala 1919–1943: Dokumental'nye očerki [History of the Communist International 1919–1943: Documentary essays]. / In-t vseobshhej istorii. Moskva: Nauka, 2002. 413 s. 5. Komintern i Vtoraja mirovaja vojna [Comintern and World War II]. Ch.1: do 22 ijunja 1941 g. / Sost. N.S. Lebedeva, M.M. Narinskij. Moskva: Pamjatniki istoričeskoj mysli, 1994. 554 s. 6. Krem'e F., Jestazhe Zh. Kak jeto bylo: Fr. kom.partija v 1939–1940 gg. [How it was: Fr. the Communist Party in

1939–1940]. Moskva: Progress, 1989. 395 s. 7. Kul'chyts'kyy S. Chervonyy vyklyk. Istoriya komunizmu v Ukrayini vid yoho narodzhennya do zahybeli [Kulchytsky S. Red Call. History of communism in Ukraine from birth to death]. Knyha 3. Kyiv: Tempora, 2013. 388 s. 8. Oglasheniju podlezhit. SSSR-Germanija 1939–1941. Dokumenty i materialy [To be disclosed. USSR-Germany 1939–1941. Documents and materials] / Sost. i per. Ju. Fel'shtinskij. Moskva: Moskovskij rabochij, 1991. 376 s. 9. Politbjuro CK RKP(b) – VKP(b) i Komintern:1919–1943 gg. Dokumenty [Politburo of the Central Committee of the RCP (B.) – VKP (b) and the Comintern: 1919–1943. Documents]. Moskva: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN), 2004. 960 s. 10. Pravda. 29 sentjabrja 1939. 11. Pravda. 1 oktjabrja 1939. 12. Smirnov V.P. Francuzskaja kommunisticheskaja partija i Komintern v 1939–1940 gg. Novye arhivnye materialy [The French Communist Party and the Comintern in 1939–1940. New archival materials]. Novaja i novejšhaja istorija. Moskva, 1994. №1. S. 30–46. 13. SSSR-Germanija. 1939–1941: v 2 t.: T. 1: Dokumenty i materialy o sovetsko-germanskih otnoshenijah s aprelja po oktjabr' 1939 g. [USSR-Germany. 1939–1941: in 2 tons: T. 1: Documents and materials on Soviet-German relations from April to October 1939]. Vil'njus, 1989. 156 s. 14. Firsov F. I. Arhivy Kominterna i vneshnjaja politika SSSR v 1939–1941 gg. [The archives of the Comintern and the foreign policy of the USSR in 1939–1941]. Novaja i novejšhaja istorija. Moskva, 1992. №6. S. 12–35. 15. Firsov F.I. Sekrety Kommunisticheskogo Internacionala. Shifroperepiska [Secrets of the Communist International. Cipherng]. Moskva: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija (ROSSPJeN); Fond «Prezidentskij centr im. B.N. El'cina», 2011. 519 s. 16. About Turn. The British Communist Party and the Second World War / Ed. F. King and G. Matthews. London, 1990. 318 p. 17. Bayerlein B. H., Narinski M., Studer B., Wolikow S. Moscou – Paris – Berlin. Télégramme chiffrés du Komintern (1939–1941). Paris: Tallander, 2003. 614 p. 18. Daily Worker. 02.09.1939. 19. Daily Worker. 11.09.1939. 20. Daily Worker. 18.09.1939. 21. Dimitrov and Stalin: 1934–1943. Letters from the Soviet Archives / ed. by Alexander Dallin and F.I. Firsov / Russian documents translated by Vadim A. Staklo. New Haven and London: Yale University Press, 2000. 278 p. 22. Dimitrov G. The Diary. 1933–1949. New Haven and London: Yale University Press, 2003. 497 p.

Ihor Rymar

**THE PROBLEM OF THE RECESSION OF THE TACTICAL-STRATEGIC
MODEL OF THE THIRD INTERNATIONAL (AUGUST-NOVEMBER 1939)**

The article considers the problem of the recession of the tactical – strategic model of the Third International between August – November 1939. Using archival documents, the author analyzed the turn that took place after the signing of the Molotov – Ribbentrop pact, outlined its main stages, described the significance, as well as the influence of the new tactical – strategic model of the Comintern on the communist parties in Europe. The article reveals the close connection and dependence of the leadership of the Comintern from J. Stalin and the VKP(b) in working out solutions, program guidelines and defining the goals of the international communist movement in the first months of World War II, their close connection with the goals and objectives pursued by Soviet foreign policy in this period.

Key words: Comintern, VKP(b), recession, tactical – strategic model, Molotov-Ribbentrop pact, World War II.